

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕМІЩЕННЯ В РІДИНІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

LEXICAL MEANS OF REPRESENTATION OF THE PROCESS OF MOVEMENT IN LIQUID IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGE PICTURES OF THE WORLD

Середницька А.Я.,

orcid.org/0000-0003-0883-3229

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

Лук'янчук О.С.,

orcid.org/0009-0001-0105-3257

студентка I курсу магістратури факультету іноземних мов

Львівського національного університету імені Івана Франка

Статтю присвячено порівняльному аналізу лексичних підсистем дієслів переміщення в рідині в англійській та українській мовах. Процес плавання віддавна був важливим для мовців і є вагомою частиною багатьох мовних картин світу. Дієслова переміщення в рідині та по її поверхні становлять важливу частину лексичної системи як української, так і англійської мови. Це зумовлено історичними та географічними обставинами. Україна – велика держава, що має багато річок та вихід до моря, тому судноплавство, рибальство та інші пов'язані з водою види діяльності людини розвивалися на її території здавна. В українській мові дієслова переміщення в рідині є численними й частовживаними. Не менш важливі процеси переміщення в рідині чи по її поверхні для англійської мови, оскільки острівне розташування Англії спонукало надати вагому роль переміщенню в рідині чи по її поверхні у мовній картині світу. Унаслідок цього лексична система англійських дієслів є численною, детально розробленою й семантично розвиненою. Незважаючи на вагомість процесів переміщення для української й англійської мов, лексичні системи на позначення цих процесів мають суттєві структурні й семантичні відмінності.

Англійська мова демонструє більше лексичне багатство, деталізуючи представлення процесу переміщення в рідині за допомогою окремих слів, а не їхніх значень. Багатозначне українське дієслово *плисти* вживають для позначення переміщення людей, тварин, предметів, кораблів. Англійська мова має для цих процесів окремі слова *swim* «to propel oneself in water by natural means (such as movements of the limbs, fins, or tail)», *float* «to stay on the surface of a liquid and not sink» та *sail* «to travel on water in a ship». Лексичний склад синонімічних рядів англійських непохідних дієслів переміщення також є значно багатшим від українських. Однак семантику українських дієслів переміщення можуть ускладнювати словотвірні просторові й часові значення, виражені префіксами. Натомість англійська мова рідко виражає поняття напряду префіксами, просторові значення в англійській мові передають прийменники, прислівники, а часові – дієслова й описові звороти.

Таким чином, українська мова достатньо детально відображає процес переміщення у воді, оскільки меншу кількість прямих лексичних відповідників вона компенсує розвиненою системою значень багатозначних дієслів та наявністю численних похідних з просторовими та часовими словотвірними значеннями, які в англійській мові утворюються рідко.

Ключові слова: мовна картина світу, переміщення в рідині та по її поверхні, лексична семантика, синонімія, лексико-семантичний варіант, похідні дієслова, словотвірне значення.

The article is devoted to a comparative analysis of verbs of movement in a liquid and on its surface in English and Ukrainian languages. This process has long been important for speakers. Movement in liquid is an important part of many linguistic worldviews. Verbs of movement in a liquid form an important part of the lexical system of both the Ukrainian and English languages. This is due to historical and geographical circumstances. Ukraine is a large country with many rivers and access to the sea, so shipping, fishing and other water-related human activities have been developed on its territory for a long time. In the Ukrainian language, verbs of movement in a liquid are numerous and frequently used. The processes of movement in a liquid or on its surface are no less important for the English language, since England is located on an island. Because of this, movement in liquid is essential to the worldview of the English language. As a result, the lexical system of English verbs is numerous, developed in detail and has rich semantics. Despite the importance of movement processes for the Ukrainian and English languages, the lexical systems of verbs of movement in liquid have significant structural and semantic differences.

English has more verbs of movement in water. It describes all the features of movement in water in detail with individual words, and not with the meanings of polysemous words, like Ukrainian. The polysemous Ukrainian verb *плисти* is used to denote the movement of people, animals, objects, and ships. The English language has separate words for these processes: *swim* «to propel oneself in water by natural means (such as movements of the limbs, fins, or tail)», *float* «to stay on the surface of a liquid and not sink» and *sail* «to travel on water in a ship». The composition of English non-derived synonymical verbs of movement is also significantly richer than Ukrainian. However, the semantics of Ukrainian verbs of movement can be complicated by word-forming spatial and temporal meanings expressed by

prefixes. Instead, the English language rarely expresses the concept of direction with prefixes, spatial meanings in the English language are conveyed by prepositions, adverbs, and temporal – by verbs and descriptive phrases.

Thus, the Ukrainian language reflects the process of movement in water in sufficient detail, as it compensates for the smaller number of direct lexical equivalents with a developed system of meanings of polysemous verbs and the presence of numerous derivatives with spatial and temporal word-forming meanings, which are rarely formed in the English language.

Key words: language picture of the world, movement in the liquid and on its surface, lexical semantics, synonymy, lexical-semantic variant, derivatives of verbs, word-forming meaning.

Постановка проблеми. Процеси переміщення в просторі завжди були важливими для життєдіяльності людства й отримали детальне відображення в картинах світу різних мов, у тому числі англійської й української. Одним з найбільш поширених у навколишньому світі і, відповідно, мовних картинах світу, є переміщення у воді або по її поверхні. Оскільки українська й англійська мова мають суттєві структурно-семантичні особливості, лексика мов по-різному відображає процес переміщення в рідині. **Мета статті** – порівняти, як передають процес переміщення у воді англійські дієслова *swim, float, sail* та їхні синоніми, а також українське слово *плисти* і його синоніми і похідні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслова переміщення англійської та української мов досліджували Г. Баторео, Н. Гонтаренко, О. Джеріх, Н. Іваницька, Б. Левін, Т. Левченко, Г. Олекса, В. Русанівський, Н. Савчин, С. Соколова, Т. Чубань, І. Шагохіна та інші. Однак до цього часу залишається недостатньо вивченою така яскрава ділянка картин світу англійської й української мов, як процес переміщення у рідині та по її поверхні.

Виклад основного матеріалу. В українській мові процес переміщення в рідині найчастіше передає синонім-домінанта, багатозначне дієслово *плисти*, окремі лексико-семантичні варіанти якого позначають різновиди цього процесу. При цьому різновид переміщення в рідині залежить від предмета, що переміщається; засобів, за допомогою яких відбувається переміщення; зовнішніх сил, що зумовлюють переміщення. Так, переміщення тварин або суден позначає лексико-семантичний варіант *плисти1* (пересуватися у воді або по воді в якомусь напрямку за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів або знарядь); переміщення на судні – *плисти2, пливти2 і плунути2* «пересуватися по воді на човні, судні і т. ін.; бути в плаванні»; переміщення предметів під впливом течії води – *плисти11* «рухатися, нестися за течією води (про предмети)» [11].

Англійська мова класифікує різновиди переміщення у воді аналогічно, за тими ж ознаками. Однак вона демонструє більше лексичне багатство, деталізуючи представлення процесу перемі-

щення в рідині за допомогою окремих слів, а не їхніх значень. В англійській мові значення трьох лексико-семантичних варіантів українського дієслова *плисти* передають три окремі слова – *swim, float, sail*, що виражають три основні різновиди процесу переміщення в рідині [2; 3].

Англійське дієслово *swim* «to propel oneself in water by natural means (such as movements of the limbs, fins, or tail)» позначає самостійне переміщення живих істот унаслідок їхніх рухів кінцівками, плавниками, хвостом. Переміщення предмета під впливом течії чи вітру передає дієслово *float* «to stay on the surface of a liquid and not sink», а плавзасобу – *sail* «to travel on water in a ship». Наявність трьох семантичних сфер *swim, float, sail* дозволяє науковцям зарахувати англійську мову до числа тих, що мають «багату» систему переміщення у воді, на відміну від «бідних» у цьому аспекті слов'янських мов [3, с. 5]. Детальне представлення процесу переміщення у воді пов'язано з географічним розташуванням Англії, її історією. Англія тривалий час була володаркою морів, мала багато заморських колоній.

Англійське дієслово *swim*, що належить до першої семантичної сфери, яка стосується плавання людей, тварин, риб, птахів, не має прямого лексичного відповідника в українській мові. Щоб передати аналогічне значення, українці вживають дієслово *плисти* або одне зі значень дієслова *іти* та *ходити*: *іти2// недок.* «пливти, перелітати з одного місця в інше (про косяки риб, зграї птахів і т. ін.)», *ходити3 недок.* «про рибу і морських тварин», *проходити1//* «пропливати в морі, річці (про риб)». Щоб передати зміну напряму переміщення або часу його тривання, в українській мові вживають словотвірні значення, виражені дієслівними префіксами: *сходитися1//* «пливучи, приходити в одне місце», *заходити1//* «пливти, припливати куди-небудь», *піти2// док.* «почати пересуватися – пливти, летіти з місця на місце (про косяки риб, зграї птахів, деяких дрібних тварин і т. ін.)». Англійська мова рідко виражає поняття напряму префіксами, хоча й має обмежену кількість словотвірних формантів, які відображають просторові й часові ознаки (*submerge, submerse, descend, circumnavigate*). Натомість просторові значення в англійській мові передають

прийменники, прислівники, а часові – дієслова й описові звороти [8, с. 30]. Г.І. Олекса стверджує, що «... дериваційна продуктивність українських дієслів, що виявляється в здатності приєднувати до твірних основ словотвірні префікси *v-* (*y-*, *вві-*, *уві-*), *ви-*, *від-* (*віді-*), *до-* (*ді-*), *з-* (*зі-*, *с-*), *за-*, *на-*, *над-* (*наді-*), *об-* (*обі-*), *пере-*, *під-* (*піді-*), *по-* (*пі-*), *при-*, *про-*, *роз-* (*розі-*), створює лакунарну зону в англійській мові, компенсація якої відбувається прийменниково-прислівниковими мовними засобами: *step back*, *drive off*, *come closer*, *move backwards*, *move towards*, *run into*, *sail to*, *crawl up*, *swim up*, *swim inside*, *swim around* та ін.» [10, с. 221]. Таким чином, щоб передати напрям самостійного переміщення живих істот, англійська мова використовує лексичні засоби.

Дієслово другої семантичної сфери англійської мови *float* позначає пасивне переміщення предмета під впливом течії чи вітру по поверхні води або у водному середовищі. В українській мові *float* не має окремого лексичного відповідника, його виражає один із лексико-семантичних варіантів дієслова-домінанти *плисти1//* «рухатися, нестися за течією води (про предмети)». Додаткові характеристики напрямку або часу переміщення в українській мові передають словотвірні значення «до чого-небудь», «почати переміщатися»: *припливати1//* «приноситися течією»; *поплисти2* і *поплисти2*, *рідко поплинути2* «почати рухатися разом з водою, за течією». Аналогічне до *плисти1//* значення мають синоніми *котитися2//* *недок.* «рухатися силою течії, вітру тощо», *прокочуватися2* «рухатися силою течії, вітру і т. ін.» і його похідне *покотитися4* *док.* «почати пересуватися, переміщатися під дією течії, вітру і т. ін.», що вказує на початок дії. Близьке значення, уточнене семою швидкості переміщення, має дієслово *нестися1//* *недок.* «з великою швидкістю переміщатися (про воду, вітер і т. ін.)» і його похідне *понесться1//* *док.* «почати переміщатися силою вітру, течії», що вказує на початок дії.

Англійське дієслово *sail* «when a boat or a ship sails, it travels on the water» належить до третьої семантичної сфери переміщення кораблів або людей на них. Дієслово утворилося від іменника *sail*, що позначав вітрило. Очевидно, дієслово *sail* виникло ще тоді, коли судна здебільшого були парусними. Інколи *sail* замінюють синонімом *navigate* «to travel on water in a vessel» або метафоричним зворотом *plough the waves*. Як і *float*, дієслово *sail* також не має окремого лексичного відповідника в українській мові. Його передають одним зі значень синоніма-домінанти *плисти*, лексико-семантичним варіантом *плисти2*,

пливти2 і *плинути2* *недок.* «пересуватися по воді на човні, судні і т. ін.; бути в плаванні». Тим не менше, для картини світу української мови теж є вагомим процес переміщення по воді судна або його пасажирів. Таке значення має цілий синонімічний ряд непохідних українських дієслів, що описують основні процеси, що відбуваються з судном. Слово *плисти2* в українській мові може мати абсолютний синонім *ити2* «рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту, засоби пересування); їхати, плисти, летіти», що є одним із лексико-семантичних варіантів багатозначного дієслова *ити* (*проходити*). Загалом дієслово *ити* може передавати його різноманітні різновиди переміщення, у тому числі й переміщення в рідині судна чи людей, що на ньому перебувають: *ити2* «рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту, засоби пересування); їхати, плисти, летіти», *ити2//* «пересуватися, їхати на якомусь із видів транспорту (про людей), *проходити1//* «переміщатися де-небудь (про поїзд, літак, пароплав, і про людей, які на них перебувають під час руху)». Також *плисти2* має синоніми, значення яких містять диференційні лексико-семантичні семи, що вказують на рушійну силу переміщення: *дрейфувати1* «пасивно рухатися під дією течії, вітру, хвиль (про лід, судно)», *лавірувати1* «плисти під вітрилами, маневруючи ними так, щоб зустрічний вітер дув то з правого, то з лівого боку», *буксирувати* «тягти за собою або штовхати (судно, машину і т. ін.)», *лавірувати1//* «плисти, часто змінюючи курс, щоб не наштовхнутися на мілину, крижину тощо».

Цікаво, що склад синонімічного ряду англійських синонімів до слова *sail* є частково схожим на український, хоч і значно багатший. Це пов'язано з тим, що основні поняття в системі термінів мореплавства різних мов є аналогічними. Українське слово *дрейфувати* є запозиченням з англійської й голландської термінології. Воно відповідає англійському *drift* «be driven or carried along by a current of water, wind, or air». Англійське *tack* «to change the direction of (a sailing ship) when sailing close-hauled by turning the bow to the wind and shifting the sails so as to fall off on the other side at about the same angle as before» за значенням збігається з лексико-семантичним варіантом слова *лавірувати* «плисти під вітрилами, маневруючи ними так, щоб зустрічний вітер дув то з правого, то з лівого боку». Українське дієслово *буксирувати* має англійський відповідник *tow* «to pull a car, boat, etc. along, fastened behind another vehicle or boat». Однак англійська мова містить ряд слів, цілковито відсутніх в українській мові. Ці англій-

ські дієслова утворено від іменників-назв плавзасобів: *boat, canoe, ferry, gondola, kayak, raft, yacht* [3]. Щоб відтворити значення цих дієслів, українська мова вживає словосполучення *плисти човном* тощо. Аналогічно від англійських іменників-назв весел утворено дієслова з диференційною семою «іти на веслах»: *paddle* «to go on or through water by or as if by means of a paddle», *oar* «propel with or as if with oars»; *row* «to propel with or as if with oars». Натомість українські дієслова *гребти* і *веслувати* мають виключно значення «приводити в рух човен». Склад англійських непохідних дієслів переміщення є значно багатшим від українських.

Однак семантику українських дієслів переміщення кораблів можуть ускладнювати словотвірні значення. Їх передають префікси, що вказують на напрям чи час переміщення. Це можуть бути просторові характеристики віддалення – *відбуксировуватися* «відходити на буксирі (про судно)»; *відчалювати* «відходити, відпливати від берега (про судна)», *відшвартовувати* «віддавши швартови, відводити від місця стоянки», *відшвартовуватися* «віддавши швартови, відходити від місця стоянки»; наближення – *доходити1* «рухаючись у певному напрямку, досягати якого-небудь місця (про поїзд, машину, пароплав і т. ін.)», *припливати1* «переміщаючись по воді, прибувати куди-небудь (про транспортні засоби)», *припливати1* «прибувати водним транспортом куди-небудь», *привеслувати док*. «приплисти куди-небудь за допомогою весла, весел», *підчалювати1* «причалювати що-небудь до чогось», *підчалюватися1* «причалюватися до чого-небудь», *приставати5* «те саме, що причалювати2», *поприставатиб* «причалити (про човни, пароплави)», *причалювати2* «підпливати, підходити до берега, ставати на причал (про човен, корабель і т. ін.); швартуватися», *причалювати2* «пливучи на кораблі, човні і т. ін., приставати до берега, причалу», *попричалювати док*. «причалити (про човни, пароплави і т. ін.)», *пришвартовуватися1* «причалювати до пристані, причалу і т. ін.», *чалити1* «те саме, що причалювати»; переміщення всередину – *входити1* «впливати в порт, заходити в гавань і т. ін. (про судна)»; початку переміщення – *ніти2* «почати рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту) – їхати, пливати, летіти».

Англійська мова здебільшого не має похідних дієслів з просторовими значеннями. Через це слову *відчалювати* відповідає сполучення слів: *set sail* «to begin a trip on a ship or boat», *ship out* «to depart or cause to depart by ship», *cast off* «if a boat casts off, it leaves the shore». Аналогічно

українське *відбуксировувати* не має прямого лексичного відповідника в англійській мові, аналогічне значення передають поєднанням дієслова *tow* і прислівника *away*. Однак аналогом українського *відшвартовуватися* є *unmoor* «to unfasten a boat from something connecting it to land or to the bottom of the sea, a lake, a river, etc.», утворене за допомогою заперечного префікса. За допомогою префікса також утворено *circumnavigate*, аналог до українського *обпливати1*.

Еквівалентом українських дієслів *пришвартовуватися*, *причалювати* є англійське дієслово *moor* «to attach a boat or ship to something on land or to the surface under the water to keep it in place». Англійська система слів є більш розширеною і містить ще дієслово *dock* «to bring a ship or boat into a dock», утворене типовим для англійської мови способом, від іменника *dock*. Воно не має аналога в українській мові. Щоб передати значення дієслова *dock*, українська мова використовує описовий зворот *поставити в док*.

Натомість українська мова має багатозначне похідне слово *входити1* «впливати в порт, заходити в гавань і т. ін. (про судна)», утворене від слова *ходити*, що може вживатися для різних процесів переміщення. Англійська мова не містить спеціального слова на позначення цього процесу, а використовує словосполучення з дієсловами, що можуть описувати будь-які види переміщення, як українське *іти*: *enters the harbor, arrives at the harbour, comes into the harbour* тощо.

Привертає увагу той факт, що похідних українських дієслів на позначення наближення до берега, місця стоянки чи гавані є значно більше, ніж на позначення відпливання. Це свідчить про більшу важливість завершення процесу плавання й досягнення цілі у картині світу української мови. Судячи з типів словотвірних значень, для картини світу української мови важливим є процес наближення до мети (*припливати*) і початку дії (*поплисти*).

Для картини світу української мови важливою ознакою є початок дії, через те похідні дієслова з відповідним словотвірним значенням утворюються практично від всіх дієслів переміщення. Початок процесу плавання корабля в українській мові виражає друге значення дієслова *ніти2 док*. «почати рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту – їхати, пливати, летіти)», а в англійській мові – звороти *set sail, to start sailing*.

Українська мова, як і інші слов'янські, має пари односпрямованих та різноспрямованих дієслів з однаковим значенням. Різноспрямованим відповідником до дієслова *плисти* є *плавати1*

«пересуватися в різних напрямках, тримаючись на поверхні води або у воді». Різностямовані дієслова мають менш численний, ніж одностямовані, синонімічний ряд, що стосується переміщення судна та його пасажирів: *плавати*² «пересуватися по воді на човні, пароплавом і т. ін.; бути в плаванні»; *ноплавати*² «робити прогулянку на човні, яхті і т. ін. якийсь час», *ходити*⁴ «плавати (про водний транспорт)», *ходити*^{4//} «плавати на суднах (про людину)». Англійська мова не має одностямованих та різностямованих дієслів і передає значення різностямованості описовим зворотом *in different directions*.

Висновки. Англійська мова має більше неподієслів, що деталізують усі особливості переміщення суден у воді. Це пов'язано з тим, що Англія – острівна країна, яка тривалий час була володаркою морів, відправляла численні експедиції до заморських колоній. Однак українську мову не варто зараховувати до мов з бідною семантикою переміщення у воді, оскільки меншу кількість прямих лексичних відповідників вона компенсує за допомогою полісемії дієслів та наявності численних похідних з просторовими та часовими словотвірними значеннями, які в англійській мові утворюються доволі рідко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Britannica dictionary. URL: <https://www.britannica.com/dictionary> (дата звернення: 22.03.2023).
2. Difference between float, swim and sail in english. URL: <https://jakubmarian.com/difference-between-float-swim-and-sail-in-english/> (дата звернення: 22.03.2023).
3. Hanna J. Batoréo. Cognitive and lexical characteristics of Motion in liquid medium: AQUA-motion verbs in typologically different languages. *Psychology of Language and Communication*. 2008. Vol. 12. No. 2. DOI: 10.2478/v10057-008-0006-x4
4. Levin B. English word classes and alternations: A preliminary investigation. Chicago : Chicago University Press, 1993. 366 p.
5. Longman English Dictionary. URL: <https://www.ldoceonline.com/> (дата звернення: 12.08.2023).
6. Merriam-Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (дата звернення: 12.08.2023).
7. Roget P.M. Roget's Thesaurus. <https://www.gutenberg.org/ebooks/22> (дата звернення: 12.08.2023).
8. Джеріх О. С. Семантика дієслів пересування у водному середовищі в горизонтальній площині (на матеріалі англійської, німецької та іспанської мов). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2017. Випуск 33–34. С. 25–34.
9. Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «Рух» в українській та англійській мовах. *Наукові записки. Зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки»*. К. : КДПУ. 2009. № 86. С. 154–158.
10. Олекса Г.І. Лексико-семантична класифікація дієслів на позначення руху. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 1. С. 220–225.
11. Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка. 1970–1980.